

ترجمه های عبری قرآن به مثابه تفسیر یهودی ناشناخته

بررسی نسخه بازنویسی اوری روبین

۱۶۲-۱۵۳

چکیده: ترجمه عبری قرآن به قلم اوری روبین (Uri Rubin, 1944-2021) ابتدا در سال ۲۰۰۵م. منتشر شد؛ مترجم پس از ۱۱ سال، در ۲۰۱۶م. نسخه بازنویسی شده آن را چاپ کرد. اهمیت این ترجمه، صرف نظر از مباحث زبانی، وجود ابوهی از پاورقی ها در ذیل آیات است؛ محتوای برخی از آنها قطعاً به مباحث تفسیری - بینامتنیت کمک خواهد کرد، اما در مواردی نیز در تعارض با دیدگاه مسلمانان می باشد. در واقع، متن نهایی چیزی فراتر از ترجمه، بلکه یک تفسیر می باشد.

این پاورقی ها به لحاظ محتوایی در چهار بخش اصلی قرار می گیرند: I. متن های صرفاً توضیحی به جهت تبیین تحت اللفظی معانی آیات؛ II. اشاره به دیدگاه های تفسیری و احیاناً اختلاف مفسران؛ III. ارجاع به آیات مشابه در متن قرآن؛ IV. ارجاع به بن مایه های توراتی، میدراشی در آیات قرآن. مقاله حاضر به بررسی این نسخه جدید متمرکز است و تغییرات آن را در دو محور مباحث منبایی و ارجاعات بیشتر به متون پیشااسلامی به طور اجمال پی گرفته است.

کلیدواژه ها: ترجمه عبری قرآن، بایبل، بینامتنیت، اوری روبین.

این مقاله به روح بلند استاد فقید، دردانه دهن مرحوم آذرتاش آذر نوش (۱۴۰۰-۱۳۱۶) تقدیم می شود؛ استادی که علم و تواضع را در حد کمال با هم داشت؛ راهش پرروهر و!

The Hebrew Translations of the Qur'an as unknown Jewish Interpretations: Edited Version of Uri Rubin,

Heydar Eyvazi

Abstract: The Hebrew translation of the Quran by Uri Rubin, (1944-2021) was first published in 2005. In 2016, the translator after 11 years, published its edited version. The importance of this translation, regardless of linguistic debates, is the existence of a lot of footnotes under the verses; the content of some of them will definitely help interpretive- Intertextuality discussions, but in some cases the footnotes have conflict with the Muslim views. In fact, the final text is something beyond translation, but a commentary.

The content of the footnotes can be categorized in four main parts: I. Purely explanatory texts for literal explanation of the meanings of verses; II. Referring to exegetical views and disagreements of commentators; III. Referral to similar verses in the text of the Quran; IV. Referring to the similar concepts in Torah, and Midrash. The present article focuses on this new version and its changes in two subjects of basic issues and its references to pre-Islamic texts.

Keywords: Hebrew translation of Quran, Bible, Intertextuality, Uri Rubin.

الترجمات العبرية للقرآن كتفاسير يهودية غير معروفة: نسخة أورى روبين المعدلة

حيدر عيوضي

الخلاصة: صدرت الطبعة الأولى من الترجمة العبرية للقرآن الكريم بقلم أورى روبين (Uri Rubin, ١٩٤٤ - ٢٠٢١) سنة ٢٠٠٥ م، ثم قام المترجم بعد إحدى عشرة سنة. أي في العام ٢٠١٦ م. بطباعة النسخة المعدلة منها.

ولاشك أن وجود العدد الكبير من الهوامش في أواخر الآيات في هذه الترجمة. بغض النظر عن الملاحظات اللغوية. وما تتضمنه من المحتويات يساعد في تقديم المباحث التفسيرية في سياق النصوص، لكنّه في بعض الموارد كان يتناقض مع رأي المسلمين، مما يجعل النص النهائي في الواقع شيئاً أقرب إلى التفسير منه إلى الترجمة.

وهذه الهوامش تنقسم من جهة المحتوى إلى أربعة أقسام أصلية، هي: ١. النصوص التي هي مجرد توضيحات لبيان معاني ألفاظ الآيات. ٢. الإشارة إلى الآراء التفسيرية، وإلى اختلاف المفسرين في بعض الأحيان. ٣. الإرجاع إلى الآيات المشابهة في النص القرآني. ٤. الإرجاع إلى الجذور التوراتية والمدراشية في الآيات القرآنية.

والمقالة الحالية يتمحور مجتمها بصورة عامة حول هذه النسخة الجديدة وما حصل فيها من التغييرات من خلال محوري المباحث المبنائية وزيادة الإرجاعات إلى النصوص ما قبل الإسلامية. المفردات الأساسية: الترجمة العبرية للقرآن، بايبل (الكتاب المقدس)، بين النصّي (التناص)، أورى روبين.

درآمد

در سال های اخیر، جامعه علمی ما از طریق ترجمه و پاره ای نقدها، نسبت به دیدگاه های اوری روبین (Uri Rubin, 1944-2021) آشنایی نسبی پیدا کرده است. در برخی از مقالات و سایت های فارسی نام وی به صورت «یوری» ضبط شده، با توجه به املاي عبری این نام که با حرف א / الف «אורי» آغاز می شود، به صورت «اوری» درست تر می باشد. اوری روبین، اسلام شناس معاصر و استاد گروه زبان عربی و مطالعات اسلامی دانشگاه تل آویو بود، که به تازگی (۲۶ اکتبر ۲۰۲۱، برابر با ۴ آبان ۱۴۰۰) فوت کرد. علاوه بر آثار مستقل در حوزه مطالعات قرآن، تورات و حدیث، نگارش برخی از مدخل های دائرة المعارف قرآن (EQ) نیز به قلم اوست. ترجمه عبری او از قرآن به سال ۲۰۰۵ با عنوان אורי רובין / *hā Qur'ān* منتشر شد؛ روبین پس از حدود ده سال یعنی در ۲۰۱۶ با اعمال برخی تغییرات آن را بازچاپ نمود.

در مقدمه، روبین لیست مهم ترین منابع مورد استفاده در نسخه بازنویسی شده را ارائه داده است. بیشتر این منابع (به جز شماره های ۱، ۳، ۴، ۵ و ۱۰) به بعد از ۲۰۰۵ م.، یعنی بعد از چاپ نخست ترجمه، تعلق دارند؛ در این میان آثار خود روبین (۶ مورد) و رینولدز (۳ مورد) در رتبه اول و دوم قرار دارند. همینطور، به جز شماره چهارم (تفسیر رودی پارت) و نوزدهم (کتاب اشپایر) که آلمانی هستند، بقیه منابع به زبان انگلیسی می باشند. در مطالعات قرآن پژوهی معاصر این منابع جزء آثار مهم به شمار می روند و ذکر اسامی آنها در اینجا محتملا مفید خواهد بود:

Ambros, Arne A. *A Concise dictionary of Koranic Arabic*. Wiesbaden, 2004.

فرهنگنامه مختصر قرآن

McAuliffe, Jane Dammen (ed.). *The Cambridge companion to the Qur'ān*, Cambridge, 2006.

راهنمای جامع انتشارات کمبریج برای قرآن

۱. از جمله نک: الف) از جمله مدخل های اسرائیل، الالف، انبیاء و نبوت، بقایا، بنی اسرائیل، توبه، حنیف و...، دائرة المعارف قرآن، سرویواستار جین ذمن مک اولیف، ویراستاران ترجمه فارسی حسین خندق آبادی، مسعود صادقی، مهرداد عباسی، امیر مازاری، تهران انتشارات حکمت، ۱۳۹۲؛

ب) «آسیب شناسی پژوهش یوری روبین درباره بنی اسرائیل»، حسن رضایی هفتادار؛ مهدی شاه محمدی، قرآن پژوهی خاورشناسان، شماره ۱۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، (ص ۱۱۱-۱۲۹)، **نقد عالمانه آن به قلم محمدعلی طباطبایی با عنوان «ایرادهای بنی اسرائیلی بر مدخل «بنی اسرائیل» در دائرة المعارف قرآن»**، متن این مقاله را در سایت مرکز و کتابخانه مطالعات اسلامی به زبان های اروپایی ببینید.

ج) نشست علمی بررسی دو رویکرد در اسلام پژوهی: اوری روبین و ژوون فایرستون" ارائه دهند: دکتر محمدعلی طباطبایی، پژوهشگاه قرآن و حدیث قم، ۲۱ آبان ۱۳۹۳؛

د) «سوره نمل: مقایسه ترجمه های عبری یوزف ربولین و اوری روبین»، حیدر عبیوضی، مصطفی رزاقی، محمدعلی طباطبایی، آینه پژوهش «تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۱۷۶ (ص ۳۰ تا ۴۰).

O'Shaughnessy, Thomas S.J. "The Seven names for Hell in the Qur'an", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 24 (1961), 444-469.

«هفت نام برای جهنم در قرآن»

Paret, Rudi. *Der Koran: Kommentar und Konkordanz*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1971.

تفسیر و واژه نامه قرآن (آلمانی)

Reeves, John C. (ed.). *Bible and Qur'an: Essays in scriptural intertextuality*. Atlanta, 2003.

کتاب مقدس و قرآن: مقالاتی در بینامتنیت متون مقدس

Reynolds, Gabriel Said (ed.). *New perspectives on the Qur'an: The Qur'an in its historical context* 2. Routledge studies in the Qur'an, London and New York, 2011.

دیدگاه های جدید در باب قرآن: قرآن در بافت تاریخی اش

_____. *The Qur'an and its biblical subtext*. Routledge studies in the Qur'an, London and New York, 2010.

قرآن و زیرمتن بابیلی آن

____ (ed.). *The Qur'an in its historical context*. Routledge studies in the Qur'an, London and New York, 2008.

قرآن در بافت تاریخی

Rippin, Andrew (ed.). *The Blackwell companion to the Qur'an*. Blackwell Publishing, 2006.

راهنمای جامع انتشارات بلکول برای قرآن

Robinson, Neal. *Discovering the Qur'an: A contemporary approach to a veiled text*. Second Edition, Washington: Georgetown University Press, 2003.

فهم قرآن: رهیافتی معاصر به متنی پنهان

Rubin, Uri. "Become you apes, repelled!" (Quran 7:166): The transformation of the Israelites into apes and its biblical and midrashic background", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 78, 1 (2015), 25-40.

«کُونُوا قِرَدَةً خَاسِیْنَ» (اعراف: ۱۶۶): تبدیل بنی اسرائیل به میمون و خاستگاه بابیلی و میدارشی آن

_____. "More light on Muḥammad's pre-existence: Qur'anic and post-Qur'anic perspectives", in Andrew Rippin and Roberto Tottoli, eds., *Books and written culture of the Islamic world*. Brill, Islamic History and Civilization 113 (Leiden, Boston, 2015), pp. 288-311.

«پرتوی بیشتر بر پیشاوجود پیامبر: دیدگاه های قرآن و پساقرآنی»

_____. "Moses and the holy valley *tuwan*: On the biblical and midrashic background of a qur'anic scene," *Journal of Near Eastern Studies* 73 no.1 (2014), 73-81.

«موسی و وادی مقدس طوی: خاستگاه بابیلی و میدارشی یک صحنه قرآنی»

_____. "Muhammad's message in Mecca: warnings, signs, and miracles, [The case of the splitting of the moon (Q 54:1-2)]", in Jonathan E. Brockopp, ed, *The Cambridge companion to Muhammad* (Cambridge, 2010), 39-60.

«پیام محمد در مکه: هشدارها، نشانه‌ها و معجزات»

_____. "The Seal of the prophets and the finality of prophecy," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 164/1 (2014), 65-96.

«خاتم الانبیاء و ختم نبوت»

_____. "The shrouded messenger: On the interpretation of al-muzzammil and al-muddath-thir", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 16 (1993), 96-107. [Reprinted in: Uri Rubin, *Muhammad the prophet and Arabia*, Variorum Collected Studies Series (Ashgate, 2011), no. VI].

«پیامبر به جامه پیچیده: در تفسیر المزمّل و المدثر»

Silverstein, Adam. "Hāmān's transition from the Jāhiliyya to Islam", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 34 (2008), 285-308.

«هامان در گذر از جاهلیت به اسلام»

_____. "The Qur'anic Pharaoh", in Gabriel Said Reynolds (ed.), *New Perspectives on the Qur'an* (*Routledge Studies in the Qur'an*, London and New York, 2011), 467-77.

«فرعون در قرآن»

Speyer, Heinrich. *Die biblischen Erzählungen im Qoran*. Hildesheim 2013 (repr.).

روایات بابیلی در قرآن (آلمانی)

Witztum, Joseph. "The foundations of the house (Q 2:127)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 72 (2009), 25-40.

«ساخت خانه [کعبه] [بقره: ۱۲۷]»

_____. "Joseph among the Ishmaelites: Q 12 in light of Syriac sources", in Gabriel Said Reynolds (ed.), *New Perspectives on the Qur'an* (*Routledge studies in the Qur'an*, London and New York, 2011), 425-448.

«یوسف در میان اسماعیلیان: سوره یوسف در پرتو منابع سریانی».

***

در ادامه، تغییرات در نسخه حاضر را در دو محور مباحث مبنایی و ارجاعات بیشتر مترجم به متون پیشاقرآنی مرور خواهیم کرد. در پایان، مطالب جمع بندی نیز به اهمیت ترجمه های عبری قرآن، و ضرورت راه اندازی رشته زبان های سامی در (برخی) دانشکده های علوم قرآنی می پردازد. تصریح می کنم که این موضوع بسیار پدیده است، و راقم این سطور در وسع محدود خود از دانش زبان عبری کلاسیک تنها به عنوان یک طرح بحث اولیه به آن خواهد پرداخت. پرواضح است که رویکرد این مقاله

صرفاً توصیفی است. تک تک مباحثی که در ادامه لیست خواهند شد، قابلیت بررسی مجزا و فنی از سوی اربابان فن و صاحب نظران را دارد.

تغییرات مبنایی

این تغییرات چون در سراسر متن اعمال شده است، می توان آنها را مبنایی شمرد. در این بخش، صرفاً به ذکر سه مورد بسنده می شود:

عدول از الوهیم به الله در معادل گذاری لفظ جلاله؛

معادل گذاری برای لفظ جلاله الله در ترجمه قرآن از جمله موضوعات محل بحث در قرآن پژوهی به شمار می رود. در این رابطه، ترجمه ها به طور کلی به دو گروه تقسیم می شوند، استفاده از خود لفظ جلاله و دیگری به کارگیری واژه رایج در زبان مقصد (از جمله: خداوند، خدای و پروردگار در فارسی، God انگلیسی، Gott آلمانی و...). مترجمان عبری قرآن نیز عده ای از معادل الوهیم استفاده کرده اند و برخی الله را ترجیح می دهند. در رابطه با واژه عبری مذکور، الوهیم، لازم به ذکر است این واژه جمع تشریفی نام el / el است که از پریسامدترین اسامی خداوند در تورات عبری می باشد.

البته این نام برای فرشتگان و خدایان غیر نیز به کار رفته است، از جمله «ای پسر انسان به رئیس صور بگو: خداوند یهوه چنین می فرماید: چونکه دلت مغرور شده است و می گویی که من خدا el / el هستم و بر کرسی خدایان $\text{elohim} / \text{elohim}$ در وسط دریا نشسته ام» (حزقیال ۲۸: ۲). اما وقتی که با حرف تعریف h / h به صورت h / h $\text{elohim} / \text{elohim}$ همراه است، مختص نام خداست؛ از اینرو، عبارت معروف سفر تثنیه h / h $\text{elohim} / \text{elohim}$ را می توان معادل عبارت «لا اله الا الله»^۲ شمرد.

به این ترتیب، رویین بر خلاف نسخه ۲۰۰۵ م. که در معادل گذاری لفظ جلاله هماره از واژه عبری الوهیم استفاده کرده، در نسخه ۲۰۱۶ خود واژه الله (אללה) را ترجیح داده است.

گرایش به زبان و سبک ادبی تورات؛

پیشتر در جمع بندی مقاله ای که به مقایسه ترجمه یوزف ریولین و اوری رویین اختصاص داشت گفته آمد «به همان اندازه که ریولین به سبک ادبی توراتی تمایل دارد، رویین زبان و سبک امروزی را پیش گرفته است».^۳ در آن زمان، نویسندگان مقاله به نسخه بازنویسی شده رویین دسترسی نداشتند، و مبنای سنجش نسخه ۲۰۰۵ م. بود. طبیعتاً نسخه جدید نیاز به ارزیابی مجدد دارد.

2. Gesenius, 49.

۳. «سوره نمل: مقایسه ترجمه های عبری یوزف ریولین و اوری رویین» حیدر عیوضی، مصطفی رزاقی، محمد علی طباطبایی، آینه پژوهش «تابستان ۱۳۹۸ - شماره ۱۷۶ (ص ۴۰۳۹).

با بررسی بخش های متعدد، به نظر می رسد رویین در این اثر تا حدود زیادی به استفاده از زبان و سبک تورات متمایل شده است. این موضوع در استفاده از ترکیب های عبری. توراتی به طور خاص در مضامین مشترک نمایان می شود، از جمله:

در ترجمه «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهَم» (بقره: ۱۵): در نسخه جدید به صورت אֱלֹהִים יִלְלַג לָהֶם، مترجم از مشتقات לַלַּג / l'g «استهزاء کردن، مسخره کردن» استفاده کرده است. این به جهت انعکاس مضمون مشترک آیه با مزامیر ۲: ۴ بوده است. رویین در پاورقی متن عبری تورات را هم «אֵינִי בְּבִשְׂמֵיךְ אֱלֹהִים» می آورد. اما ترجمه قدیم به کلی متفاوت است.

گرایش به سبک مسجع در زبان مقصد؛

«... وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ * اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» (حمد: ۶.۵) عبارت نخست در ترجمه قدیم به صورت וְלִישׁוֹעַתְךָ נִקְוָה، در ترجمه جدید به וּמִלְמַדְךָ בְּבִקֶשׁ יִלְבֵּךְ «تنها از تو کمک می طلبیم» تغییر کرده است. علاوه بر اینکه معنای انحصار در آیه در ترجمه جدید بهتر منعکس شده، استفاده از این ترکیب با توجه به تغییری دیگری که مترجم در آیه بعدی انجام داده و آن استفاده از מִישׁוֹרָה به جای מִישׁוֹרִים (در نسخه قبلی) به مسجع بودن متن در زبان مقصد کمک کرده است.

ارجاعات بیشتر به تورات و میدارش ما

ترجمه اوری رویین متضمن پاورقی های فراوان است. به لحاظ محتوایی این پاورقی ها را می توان در چهار بخش اصلی قرار داد: I. متن های صرفا توضیحی به جهت تبیین تحت اللفظی معانی آیات؛ II. اشاره به دیدگاه های تفسیری و احیانا اختلاف مفسران؛ III. ارجاع به آیات مشابه در متن قرآن؛ IV. ارجاع به بن مایه های توراتی، میدارشی در آیات قرآن. در این میان، قسم اخیر در ترجمه بازنویسی شده افزایش چشم گیری یافته است. به عبارتی، هرچند نسخه ۲۰۰۵ م. نیز متضمن ارجاعات متعدد به متون پیشین است، اما در این نسخه خیلی پررنگ تر می باشد. در ادامه، نمونه هایی از این ارجاعات در دو سوره نخست، حمد و بقره، را ملاحظه می کنید. البته این موارد هم به عنوان نمونه انتخاب شدند، و همه آنچه که هست، نیست!

«اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» (حمد: ۶) ← «ای خداوند طریق خود را به من بیاموز و به سبب دشمنانم مرا به راه راست هدایت فرما» (مزامیر ۲۷: ۱۱).

«اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهَم» (بقره: ۱۵) ← «او که بر آسمانها نشسته است می خندد. خداوند بر ایشان استهزا می کند» (مزامیر ۲: ۴).

«قَالَ يَا أَدَمُ أَبْنِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ» (بقره: ۳۳) ← «پس آدم همه بهایم و پرندگان آسمان و همه حیوانات

صحرا را نام نهاد» (پیدایش ۲: ۲۰)، در ادامه روبین بخشی از میدارش برشیت رباہ را نقل می کند که ترجمه آن به این مضمون است: «خداوند به ملائکه گفت من آدم را آفریدم. ملائکه گفتند ماهیت او چیست. خداوند گفت حکمت و دانش او از شماها بیشتر است. آنگاه حیوانات، جانواران و پرندگان از مقابل ملائکه عبور داده شدند، خداوند از نام آنها پرسید، اما آنها از پاسخ عاجز ماندند. آنگاه از مقابل آدم عبور داده شدند. به آدم گفت نام او چیست، پاسخ داد: این گاونر، این اسب و این شتر است. آنگاه از آدم پرسید نام تو چیست، گفت: «من آدمم، چون مرا از ادما [سطح زمین] آفریدی». خداوند پرسید نام من چیست؟ آدم گفت: سزاوار است که نام تو اَدونای [אֲדֹנָי / 'adōnāi] «آقای من»^۴ باشد، چرا که سرور همه آفریده های هستی!»^۵.

«وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ» (بقره: ۴۸) ← «هیچ کس هرگز برای برادر خود فدیہ نخواهد داد و کفّاره او را به خدا نخواهد بخشید» (مزامیر ۴۹: ۷ [نسخه عبری ۸]).

«وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ * ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (بقره: ۵۶.۵۵) ← میدارش ۲۹، ۴ Shemot Rabbah

«فَأَنْفَجَرْتُمْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا» (بقره: ۶۰) ← «پس به ایلیم آمدند، و در آنجا دوازده چشمه آب و هفتاد درخت خرما بود، و در آنجا نزد آب خیمه زدند» (خروج ۱۵: ۲۷).

«وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ الْحَقِّ» (بقره: ۶۱) ← «شمشیر شما مثل شیر درنده انبیای شما را هلاک کرده است» (ارمیا: ۲۱: ۳۰)، و نیز عهد جدید «ای اورشلیم، اورشلیم، قاتل انبیا و سنگسار کننده مرسلان خود! چند مرتبه خواستم فرزندان تو را جمع کنم، مثل مرغی که جوجه های خود را زیر بال خود جمع می کند و نخواستید! (متی ۲۳: ۳۷).

«قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا» (بقره: ۹۳) ← ارجاعات بیشتر به میدارش رباہ (۷: ۴۲) و سفر خروج (۷: ۲۴).

«مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ» (بقره: ۱۰۲) ← ارجاع به ضرب المثلی در میشنا، رساله سنهدرین ۱۶/۱۸/۱۶ חלק ללולם הבא، تحت اللفظی: «برای او بهره و نصیبی در آخرت نیست» (۱۰: ۴.۱).

«وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا» (بقره: ۱۲۷)، روبین ابتدا به ساخت مذبح های ابراهیم در سفر پیدایش ارجاع می دهد (۱۲: ۸.۷)، سپس برای تفصیل بیشتر به طور خاص به ارتباط ترکیب בית אברהם / bayt 'abrāhām «خانه ابراهیم» در وصایای ابراهیم (کتاب یوبیل باب ۲۲) و البيت (الکعبه) در آیه می پردازد.

۴. در سنت یهودی خواندن خداوند به اسم «یهوه» ممنوع است، حتی هنگام تلاوت تورات نیز هنگامی که به این نام می رسند از همین واژه «ادونای» استفاده می کنند.

«رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا...» (بقره: ۱۲۸) ← ارجاع به کتاب یوبیل (باب ۲۲: ۱۳۰۹) با مضمون دعای ابراهیم برای ذریه خود.

«مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً» (بقره: ۲۴۵) ← «هر که بر فقیر ترحم نماید به خداوند قرض می دهد، و احسان او را به او رد خواهد نمود» (امثال ۱۹: ۱۷).

«وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ» (بقره: ۲۵۱)، ← ارجاع به این سخن ربی حنینا در میشنا «برای سلامتی شاهان دعا کنید که اگر ترس از ایشان نبود، مردم همدیگر را زنده زنده می بلعیدند» (رساله اندرز پدران ۳: ۲).^۶

تطبیق عبارات مختلف آیت الکرسی (بقره: ۲۵۵) با دانیال و مزامیر.

«يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ...» (بقره: ۲۶۹) ← «او حکمت را به حکیمان و دانش را به دانشمندان عطا می فرماید» (دانیال ۲: ۲۱).

برخی ارجاعات جدید به عهد جدید:

«فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» (بقره: ۲۴)، ← «در آتش جاودانی که برای ابلیس و فرشتگان او مهیا شده است» (انجیل متی ۲۵: ۴۱).

«كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ...» (بقره: ۲۶۴) ← «هوشیار باشید که کارهای نیک خود را برای جلب توجه مردم پیش چشم دیگران انجام ندهید زیرا اگر چنین کنید، هیچ اجری نزد پدر آسمانی خود ندارید» (متی ۱: ۶ ب).

مواردی که ذکر شد، به ارجاعات اضافی مترجم به متون پیشاسلامی (نسبت به نسخه ۲۰۰۵ م.) محدود بود، به همین ترتیب ارجاع به آیات مشابه در قرآن نیز در نسخه جدید به طور چشم گیر بیشتر شده است.

ذکر این نکته نیز خالی از لطف نیست که در رابطه با مضامین مشترک قرآن و متون پیشین آثار متعددی در دسترس است، از جدیدترین پژوهش های شاخص باید به کتاب قرآن و کتاب مقدس: متن و تفسیر^۷ اثر گابریل سعید رینولدز اشاره کرد. در این اثر سعی شده منبعی جامع در موضوع

6 . Pirkei Avot;

اندرز پدران یکی از رساله های تلمود است، اما برخلاف سایر رسالات که موضوع آنها احکام فقهی ست، این رساله متضمن کلمات حکمت آمیزه ۶ ربی و دانشمند از دوره تنائیم است (تقریباً ۱۸۰۰ سال پیش). متن این رساله همراه با ترجمه فارسی و انگلیسی (به صورت سه زبانه) به قلم شکرالله مهدیزاده در سال ۱۳۸۳ از سوی انتشارات انجمن کلیمیان تهران منتشر شده است.

7 . *The Qur'an and the Bible: Text and Commentary*, Gabriel Said Reynolds, Yale Uni., 2018.

مضامین مشترک قرآن و کتاب مقدس ارائه شود. در میان منابع رینولدز، مقالات و کتاب‌های اوری روبین دیده می‌شود، اما تعجب آنکه ترجمه قرآن وی را نادیده گرفته است. در حالی که پاورقی‌های این ترجمه می‌توانست دست کم در مواردی به تکمیل پروژه او کمک کند (مثلاً ارجاع روبین در ذیل آیه غار (توبه: ۴۰) به مضامین و عناصر مشترک ادبی در کتاب دوم پادشاهان ۶: ۱۶ ب).

جمع‌بندی

۱. ترجمه‌های عبری قرآن، به طور خاص ترجمه اوری روبین به جهت پاورقی‌های مهم و فنی می‌توانند تفاسیر یهودی بر قرآن محسوب شوند. قطعاً پاره‌ای از دیدگاه‌های مطرح در این تفاسیر در تعارض با دیدگاه مفسران مسلمان است، اما در موارد متعددی نیز ارجاعات ایشان به متون پیش‌اسلامی می‌توانند به تفسیر فنی برخی آیات پیچیده قرآن کمک کنند.^۸

به نظر می‌رسد، ترجمه جدید اوری روبین چیزی فراتر از یک بازنویسی باشد، بلکه بهتر است آن را یک ترجمه جدید تلقی کرد که نتیجه ۱۰ سال تحقیق نویسنده و ملاحظه پژوهش‌های نوین به طور ملموس در آن منعکس شده است. نفس این کار جدیت در پژوهش را نشان می‌دهد!

۲. ضرورت راه‌اندازی رشته زبان‌های سامی در دانشکده‌های علوم قرآنی در جامعه عملی ایران. این موضوع به شکوفایی و پویایی مطالعات قرآنی در جامعه علمی ما کمک خواهد کرد. مطالعات زبان‌شناسی قرآن در جامعه ما نسبت به دستاوردهای زبان‌شناسی کتاب مقدس در غرب فرسنگ‌ها فاصله دارد،^۹ فاقد انسجام و صرفاً به پژوهش‌های فردی و پراکنده محدود می‌شود؛ به امید آن روز!

۳. راه‌اندازی رشته ترجمه پژوهی قرآنی در مقطع دکتری، دست کم در چهار گرایش فارسی و انگلیسی - به لحاظ کاربردی - بودن این زباها، و گرایش عبری و آلمانی - به لحاظ فنی بودن این زبانها - به امید آن روز.

۸. نک: «تفسیر بینامتنی از آیه ۶۹ سوره احزاب بر اساس ترجمه‌های آلمانی و عبری»، حیدر عیوضی، مطالعات قرآن و حدیث، دوره ۱۱، شماره پیاپی ۲۱؛ پاییز و زمستان ۱۳۹۶

۹. نک: مقاله «تحولات در دانش ریشه‌شناسی تورات عبری از گزنیوس تارینگرن: الگویی برای مطالعات قرآنی»، حیدر عیوضی، مجله ایرانشهر امروز، سال دوم، ش. اول، خرداد ۱۳۹۶.